

1. A karaktergyilkosság célja és technikája

Nem kell kommunikációs szakértőnek lennünk ahhoz, hogy észrevegyük, miként vált a kortárs kommunikációs tér az egyes személyek elleni polémia mindennapos színhelyévé. Elég csak naponta megnyitni a hírportálokat vagy belépni közösségi médiás felületeinkre, és máris ezrelével köszönnek szembe olyan írások és bejegyzések, amelyek szisztematikus módon kívánják elhíttetni velünk, hogy egy adott közszereplő, politikus vagy vezető személyiség éppen miért érdemelheti ki a negatív megítélésünket. Ami a mai keresztyén ember számára azonban talán sokkal aggasztóbb jelenségnek tűnhet, az az egyházi beágyazottsággal bíró személyek folyamatos részvétele a gyalázkodó retorikában. Az egyik hazai neves vallástudós megrökönyödésének ad hangot a jelenség okán, amikor is a „szabadidejében példaértékű családapa, hitét aktívan gyakorló keresztyén” a monitor előtt se perc alatt képes „keresztyén dzsihadistává” válni, aki egy feltételezett szellemi háború résztvevőjeként tekint magára, és így kész a szavak szintjén is felöltöni a „lelki fegyverzetet”, és kardot rántva átkokat szórni a véleménye szerint gonoszt képviselő embertársára.¹ Ennek nyomán nem meglepő, hogy az egyik keresztyén internetes felület nemrégiben petíciót indított útjára a békés közbeszéd megújításáért, amely szorgalmazza a különböző szempontok megismerését, az egymás megértését szolgáló párbeszédet, és egyúttal elveti „az egyoldalú nézetek, a kirekesztő, a másokat emberségükben megalázó” kijelentéseket.²

Homoki Gyula

KARAKTERGYILKOSSÁG ÓKERESZTYÉN MÓDRÁ: AZ ÚJ PRÓFÉCIA ELLENI POLÉMIA

¹ MÁTÉ-TÓTH András: Keresztyén karaktergyilkosság?, *egyhazestarsadalom.hu*, 2020. 10. 23. URL: <https://www.egyhazestarsadalom.hu/2020/10/23/keresztyen-karaktergyilkossag/> Utolsó letöltés: 2021. 12. 08.

² Fogjunk össze a békés közbeszédért!, *szemlelek.net*, 2021. 10. 22. URL: <https://szemlelek.net/bekeskozbeszed/> Utolsó letöltés: 2021. 12. 08. A petíciót ezen sorok írásáig több, mint háromezer ember írta alá.

Természetesen a politikai retorika arénájában az *ad hominem* típusú kommunikációs stratégiák évezredek múlta tekintenek vissza. Egyes szakemberek egészen Arisztotelészig próbálták meg visszavezetni a személyeskedő – és a személyt gyalázó – érvelések gyökereit,³ a logikai és érvelélméleti irodalom a „falláció”, azaz az érvényesnek tűnő, mindazonáltal érvénytelennek tekinthető érvek jelenségének előtérbe kerülését főként a felvilágosodás korszakához, azon belül is Locke-hoz köti, aki megállapította, hogy „a szerénység elleni vétségnek számít, ha valaki bármi módon csorbítja” egy magas pozícióba jutott ember megbecsülését, „és megkérdőjelezi azok autoritását, akiknek ilyen megtiszteltetés jutott”.⁴ A kommunikációtudományban a múlt század közepétől vált egy adott személy reputációjának tönkretételét célzó érveléstechnika behatóbb vizsgálódás tárgyává, amelynek fő megjelölésére a diszciplína kutatói a karaktergyilkosság (angolul: *character assassination*) megnevezést használják. Böhm Kornél szerint a karaktergyilkosság nem más, mint „szándékos és következetes törekvés egy személy jó hírvének vagy hitelességének aláásására”.⁵ A megnevezésben fontos szerepet kap a „karakter” megjelölés, amely nem egyenlő magával a személlyel, azaz a nyilvános karakter alatt „az egyén viselkedésének és tapasztalásának morális aspektusát” kell értenünk,⁶ azt a képet, amelyet egy adott közösség „erkölcsi ítéletekből, érzelmi reakciókból, a magatartással szembeni elvárásokból, tények megértéséből, elemzéséből”⁷ alkot az adott személyről. A karaktergyilkosság folyamatában a „támadó” felek ezt, az egyén elismertségét legitim módon elfogadó közösség által a vezetőjükéről vagy általuk tisztelt személyről kialakított képet, nyilvános karaktert kívánják meg tudatos módon célba venni és megsemmisíteni. Persze ebben a folyamatban maga a karaktergyilkosság csupán eszköz, hiszen a támadások hátterében mindig egy jól megfogalmazott cél húzódik meg, például egy mozgalom, ideológia, párt vagy vallási közösség hiteltelentése: amennyiben sikerül a szóban forgó, rivális csoportosulás vezetőjének fejét venni, úgy maga a szerveződés is kudarcba fulladhat.⁸ Szociokulturális szempontból a karaktergyilkosság kettős társadalmi szerepet tölt be: egyfelől elősegíti a strukturációt, azaz a társadalmi struktúrák létrejöttét, másfelől pedig „protektív szerepet” játszik a már kialakult struktúrák ideológiai, normatív és tekintélyrelációinak fenntartásában.⁹ A karaktergyilkosság tehát többről szól, mint pusztán gyalázkodó kijelentésekről,

³ CHICHI, Graciela Marta: The Greek Roots of the Ad Hominem-Argument, *Argumentation*, 16. évfolyam, 2002/3, 333–348.; Vö. WALTON, Douglas: *Ad Hominem Arguments*, Tuscaloosa, The University of Alabama Press, 1998, 21–28.

⁴ LOCKE, John: *Értekezés az emberi értelemről*, ford. VASSÁNYI Miklós – CSORDÁS Dávid, Budapest, Osiris, 2003, 780.; Vö. FORRAI Gábor: Locke az „ad” fallációkról és a vitáról, in OLAY Csaba – SCHMAL Dániel (szerk.): *Értelem és érzelem az európai gondolkodásban, Tanulmányok a 60 éves Boros Gábor tiszteletére*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, 2019, 91–97.

⁵ BÖHM Kornél: *Karaktergyilkosság, Lejáratus a gúnynévtől az álhírig*, Budapest, HVG, 2021, 20.

⁶ SHIRAEV, Eric B. – KEOHANE, Jennifer – ICKS, Martijn – SAMOILENKO, Sergei A. (eds.): *Character Assassination and Reputation Management, Theory and Applications*, New York – London, Routledge, 2021, 7.

⁷ BÖHM: i. m., 26.

⁸ Uo., 32.

⁹ SAMOILENKO, Sergei A.: Character Assassination, The Sociocultural Perspective, *Journal of Applied Social Theory*, 1. évfolyam, 2021/3, 186–205.

sokkal inkább a különböző meggyőződések alapján kialakult csoportidentitások pozicionálását és ezen pozíciók megerősítését hivatott segíteni. Amennyiben egy sikeres karaktergyilkosság képes a befogadókban kételyt, félelmet vagy dühöt ébreszteni, azaz negatív emocionális reakciót kiváltani egy bizonyos személlyel kapcsolatban, úgy az általa megtestesített politikai, vallási, ideológiai elköteleződés is meggyengülhet, és a hallgatóság átpártolhat az őt tárt karokkal fogadó „jó” oldalra.

Noha a tradicionális érveléstechnikai felfogások óva intenek a racionális vitákban az érzelmi töltetű megfogalmazások használatától, amikor egy adott csoport vagy személy saját igazát akarja bizonyítani a másik ellenében, a tisztességes játékszabályok következetes betartása nem feltétlenül látszik kifizetődőnek.¹⁰ Amint azt a bevezetőben érzékeltetett problémafelvetés is elárulja, a keresztyén egyházi közegben megszólalók sem tekinthetők kivételnek ebben a harci térben. A keresztyénség kétezer éves története hemzseg azon esetektől, amikor az egyházi személyek ellenfelük és az általuk képviselt tanítás elgáncsolásában nem a józan észrveket és az általuk igaznak vélt tanítás tételes bemutatását tartották elsődleges módszernek, hanem előszeretettel folyamodtak a karaktergyilkosság különféle formáihoz a kívánt hatás elérésének érdekében. Elég csak Mohammed kora-középkori keresztyének által írt életrajzaira gondolni, amelyek jószerivel tüntetik fel gyalázatos és hataloméhes személynek a prófétát, akinek nem is Gábrriel angyal jelentette ki a mennyei revelációt, hanem valójában egy ördögi démon súgta a fülébe a megtévesztő tanításokat.¹¹ De a reformáció időszakának protestáns nagyjai sem mentesek a sárdobálástól: Luthernek a reneszánsz pápákat kifigurázó polemikus kijelentései és ennek nyomán az idősebb Cranach által gazdagon illusztrált *Flugschriften* ékes bizonyítékai annak, miként kívánták írásos és vizuális úton is a reformátorok a közvéleményt Róma ellen felbújtani.¹²

Csakhogy a keresztyén vagy egyházi karaktergyilkosság a kora újkori és középkori vitairatoknál sokkal tekintélyesebb múltra tekint vissza: valójában egyidős magával az egyházzal. A következőkben egy óegyházi prófétai mozgalom és vezetői ellen konstruktív módon szervezett írásos lejárato kampány példáján kívánom bemutatni, miként lett bevett műfajjá az egyházi közbeszédben az „alternatív” hangok képviselői elleni karaktergyilkosság, milyen elvek alapján szerveződtek a szóbeli és írásos támadások, és mindez miként segítette elő az ókeresztyén korban a különféle csoportosulások közötti határvonalak és csoportidentitások kialakítását, fixálását.

¹⁰ DANKA István: Mikor legitim érzelmekre hatni egy vita során?, in MÁRTON Miklós – TÖZSÉR János (szerk.): *Az érzelmek jelentése, a jelentés tapasztalata*, Budapest, L'Harmattan, 2018, 60–76.

¹¹ WOLF, Kenneth Baxter: Falsifying the Prophet, Muhammad at the Hands of His Earliest Christian Biographers in the West, in SHIRAEV, Eric – ICKS, Martijn (eds.): *Character Assassination throughout the Ages*, New York, Palgrave MacMillan, 2014, 105–120.

¹² DYKEMA, Bobbi: The Ass in the Seat of St. Peter, Defamation of the Pope in Early Lutheran *Flugschriften*, in SHIRAEV – ICKS: i. m., 153–172.

2. Az Új Prófécia mozgalom

A pusztá tények szintjén – csakúgy, mint bármely más eretneknek bélyegzett irányzatról az óegyházban – viszonylag keveset tudunk elmondani az Új Prófécia (gör.: νέα προφητεία; lat.: *noua prophetia*) mozgalomról, amely nagyban köszönhető annak, hogy a negyedik századtól a cezaropapista intézkedések nyomán a heterodoxnak ítélt keresztyén csoportok írásai elégetésre kerültek, kultuszhelyeiket elkobozták, követőiket pedig visszakényszerítették az orthodox egyházba. Így jóformán mindaz, amit a mozgalomról tudhatunk, javarészt az ellenfelek leírásából és a hereziológusok műveiből származik, amelyek amellet, hogy erősen ferde képet festenek az irányzatról és képviselőiről, mégis témánk szempontjából értékes információval szolgálnak arra vonatkozólag, hogy az „orthodoxia”¹³ képviselői miként kívánták az alternatív keresztyén irányzatok vezetőit szóbeli és írásos módon diszkreditálni.¹⁴

A mozgalom Kr. u. 165 körül a Kis-Ázsia nyugati területein fekvő Frígiában vette kezdetét, amikor is egy Montanosz nevezetű férfi eksztatikus próféciájára nem csekély számú tömeg figyelt fel, olyannyira, hogy az egyik – természetesen polemikus – korabeli forrás szerint „semmiképpen sem lehetett őket hallgatásra bírni” (Ismeretlen, Euszebiosz, *Historia ecclesiastica* [továbbiakban: HE] 5.16.8).¹⁵ Nem sokkal később két másik nő, név szerint Maximilla és Priszkillia is hasonló módon, azaz eksztatikus formában kezdett el prófétálni, és csatlakoztak Montanoszhoz (HE 5.16.9). A kortárs írások amellet, hogy mindent megtesznek Montanosz, Maximilla, Priszkillia és társaik befeketítéséért és reputációjuk lerombolásáért, viszonylag kevés objektív tényről közölnek a próféciájuk tartalmára vonatkozóan. Apollóniosz, aki a század vége felé szerkesztette meg az Új Prófécia eljárói elleni művét, azzal vádolja Montanoszt, hogy tanításában a házasság felbontását szorgalmazta, törvényt hozott a börtörről, pénzbeszedőket bízott meg üzenete terjesztésével, valamint két jelentéktelen fríg várost, Pepuzát és Tümiönt Jeruzsálemnek nevezett ki, és azt akarta, hogy „az emberek mindenhol oda gyülekezzenek” (HE 5.18.2). A kis-ázsiai Miltiádész, akinek írását szintén felhasználta az objektivitással nem vádolható Euszebiosz a mozgalom profiljának megfestésére (vagy inkább: karikatúrázására), azt is elmondja, hogy az Új Prófécia első szószólói tevékenységüket kapcsolatba hozták prominens újszövetségi és második századi keresztyén próféták működésével: Agabusszal, Judással, Szilásszal, Fülöp lányaival, a filadelfiai Ammiával és Quadratuszal (HE 5.17.3). Mindezekon túl kevés releváns információt találhatunk a mozgalom törekvéseinek felvázolására a

¹³ Írásomban következetesen idézőjelben hozom az orthodox (azaz igaz, normatív hitet valló) megjelölést, hiszen az ókeresztyén teológiatörténetet művelők között mára konszenzusnak számít, hogy a Nicea előtti keresztyénység pluralitásának fényében anakronisztikus a jelzőt explicit módon használni.

¹⁴ Az Új Prófécia elleni írásos polémia kiváló összegzését lásd TABBERNEE, William: *Fake Prophecy and Polluted Sacraments, Ecclesiastical and Imperial Reactions to Montanism*, Leiden – Boston, Brill, *Supplements to Vigiliae Christianae* 84, 2007.

¹⁵ Az Euszebiosz művének magyar fordításait a következő kiadás alapján közlöm: *Caesareai Euszebiosz Egyháztörténete*, ford. BAÁN István, Budapest, Szent István Társulat, *Ókori Keresztyén Írók* 3, 2020.; A görög szöveget Heine gyűjteményéből közlöm – HEINE, Ronald E. (ed.): *The Montanist Oracles and Testimonia*, Macon, GA., Mercer University Press, *Patristic Monograph Series* 14, 1989.

korabeli írásos dokumentumokban, hiszen amint később látni fogjuk, ezek fő célja nem is az „ellenfél” nézeteinek tételes ismertetése és cáfolata volt, mint inkább a ki-fogásolható elemek felnagyítása és elítélése.

Mindenesetre bizonyos, hogy nem sokkal Montanosz feltűnése után az Új Prófécia futótűzként érte el az ázsiai tartományok egyházait, majd pedig a fővárosban is gyökeret eresztett, sőt, a gall területeken is éreztette hatását. Rómában egy bizonyos Praxeász tevékenységéről értesülünk, aki Ázsiából érkezve rávette az akkor regnáló püspököt – valószínűleg Viktort (ca. 189 – 198) –, hogy a legújabb ázsiai fejlemények fényében, melynek folytán az ottani egyházi vezetők elítélték az Új Próféciát, vonja vissza korábbi támogató nyilatkozatát, amelyet a római püspök meg is tett (Tertullianus, *Adversus Praxean* 1.5).¹⁶ Mindemellert pedig Zephürinosz püspök (ca. 198–217) idején Gaiosz és „a frígiai tanok vezére”, Proklosz vitájáról is értesülünk, akik az Új Prófécia és a nagyegyházi tanítás hitelét a mindkét oldalon felbukkanó mártírelíviák tekintélyére hivatkozva próbálták felmutatni, illetve a mozgalomban keletkező új írások (melyek valószínűleg a próféták szólásait tartalmazták) relevanciájáról és legitimitásáról értekeztek a római közösségen belül (*HE* 2.25.6; 3.31.4; 6.20.3).¹⁷ A fővárostól nyugatabbra, a gall fővárost, Lungdunumot is elérte a prófétai irányzat, a 177-ben vértanúhalált halt mártírok pedig még a börtönben kedvező állást foglaltak az ügyben, biztatva a római püspököt az egyház egységének és a békesség kötelékének megőrzésére (*HE* 5.3.4).¹⁸ Szokatlan módon az Új Prófécia tanításáról és praxisáról a legtöbbet a korai észak-afrikai keresztyénység nagy teológusának, Tertullianusnak az írásaiból tudjuk meg, aki ca. 207-ben végképp az irányzat hatása alá került, és ettől kezdve kvázi-félhivatalos apologétájává lett a mozgalomnak.¹⁹ Jóllehet írásai nem mindenben tükrözhetik az eredeti fríg nézeteket, azonban jó okunk van feltételezni, hogy a legalapvetőbb tanításokat közvetlenül az ázsiai hagyományból merítette. Tertullianus arról tudósít, hogy Montanosz, Maximilla és Priszkillia szolgálatában a korabeli keresztyén egyház a János evangéliumában megígért Paraklétosz eljövetelel számolhat, aki a próféták kijelentésein keresztül naprakész üzenetet fogalmaz meg a

¹⁶ Tertullianus műveinek magyar fordítását – hacsak másképp nem jelzem – a következő kiadás alapján közlöm: VANYÓ László (szerk.): *Tertullianus művei*, Budapest, Szent István Társulat, *Ókeresztyény Írók* 12, 1986.

¹⁷ A vita részletes feldolgozását lásd TABBERNEE, William: 'Our Trophies are Better than your Trophies', *The Appeal to Tombs and Reliquaries in Montanist-Orthodox Relations*, in LIVINGSTONE, Elizabeth (ed.): *Studia Patristica* 33, Leuen, Peeters, 1997, 206–217.

¹⁸ Vö. LABRIOLLE, Pierre de: *La Crise Montaniste*, Paris, Ernest Leroux Editeur, 1913, 220–221.; FRENCH, W. H. C.: *Martyrdom and Persecution in the Early Church, A Study of Conflict from the Maccabees to Donatus*, Grand Rapids, Michigan, Baker Book House, 1981, 16–17.

¹⁹ Tertullianus, aki a korábbi meggyőződésekkel ellentétben soha nem szakított hivatalosan a nagyegyházzal, korábbi, egyébiránt is radikálisnak ható nézetei újabb alátámasztását fedezhette fel az Új Próféciaiban. A latin egyházatya és a prófétai mozgalom kapcsolatához lásd bővebben BARNES, Timothy: *Tertullian, A Historical and Literary Study*, Oxford, Oxford University Press, 1971, 130–142.; RANKIN, David: *Tertullian and the Church*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, 41–52.; TREVETT, Christine: *Montanism, Gender, Authority and the New Prophecy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, 66–76.

rá hallgató és iránymutatását elfogadó híveknek a keresztyén életfolytatás, a *disciplina* mindaddig homályban maradt kérdéseit illetően. Akik hallgatnak a Paraklétoszra, azok nem magyarázzák félre az írásokat – miként a megengedőbb felfogású „pszichikusok” (testi, érzéki keresztyének) teszik – csak azért, hogy az üldözés idején mentseék az irhájukat (*De fuga* 1.1; 9.4; 14.1; vö. *De corona* 1.4). Akik elfogadják a próféták megnyilatkozásait, azok nem engedélyezik a házastárs halálát követően az újráházasodást, hanem megmaradnak az özvegység kegyes állapotában (*De monogamia* 1.1; 2.3). Az Új Prófécia hirdetői számára nem terhes a böjtölés, sőt, a „spirituálisok” (azaz a Paraklétosz hangját követő lelki keresztyének) gyakorta megnyújtott stációkkal és évi két hét xerofágiával²⁰ bizonyítják elköteleződésüket Isten mellett a test ellenében (*De ieiuniis* 1.3). Az egyház vezetői ugyan könnyen osztogathatják a megbocsátás és a visszafogadás ajándékát a bűnbánatot gyakorta csak látszatban gyakorló híveknek, ezzel szemben a Paraklétosz kompromisszum nélkül hirdeti: „Az egyháznak hatalma van a bűnök megbocsátására; de mégsem fogom megtenni, nehogy más [bűnöket] kövessenek el” (*De pudicitia* 21.7).²¹

Már ebből a vázlatos felsorolásból is nyilvánvalóvá válhat, hogy az Új Prófécia eredeti szándéka szerint egy radikális ethoszt megtestesítő és hirdető irányzatként tűnt fel a második század második felében az egyházban. A korszak természetesen telve volt feszültségekkel terhes útkereséssel, amikor is az egyház saját üzenetét és berendezkedését is a tágabb társadalmi normák szerint kívánta kifejezésre juttatni és megvalósítani, s a „tágra nyitott ajtó” szemléletével megnyerni a kívülállókat az evangélium üzenetének. Csakhogy a nyitás egyszersmind a keresztyénség „másvilági” üzenetének fellazulásával is járt, s ez a tendencia sokakban kelthette az „eredeti” üzenettől és életviteltől való eltérés látszatát. Montanosz, Maximilla és Priszkilla prófétai működése egy reformtörekvés volt ennek az iránynak a megfékezésére, amely a hivatalosok részéről történő elutasítás után saját köreiből próbálta valóra váltani az Új Jeruzsálem földi képmását, s egy olyan közösséget létrehozni, amely a világtól jól elkülöníthető módon tapasztalhatja meg a feltámadott jelenlétét a Lélek hathatós vezetése által. Az eredeti trió halálát követően – Maximilla halálát *ca.* 179-re datálhatjuk – az Új Prófécia nem szűnt meg létezni, sőt az írásos és az epigráfiai források egyaránt megerősítik, hogy Frígiában és a Birodalom más részein is virágzott, mely javarészt annak is köszönhető, hogy a mozgalom hajnalán magának Montanosznak a vezetésével elkezdődhetett a szervezeti kiépülés. Természetesen elkerülhetetlennek bizonyult, hogy az idő múltával az Új Prófécián belül ne üsse fel a fejét a diverzifikáció, így a negyedik századra a hereziológusok már több alcsoportot is számon tartottak, amelyek ilyen vagy olyan módon, de eredetüket tekintve a „frígek szerinti eretnességhez” tartoztak.²² A keresztyén császárok folyamatos intézkedései megtépázták ugyan az elszórtan élő közösségek integritását, azonban a negyedik-ötödik

²⁰ A xerofágia, vagy az ún. „száraz-böjt”, olyan böjtölést jelentett, amikor a hívő tartózkodott mindenféle hústól, szaftos ételtől, illetve bortól, valamint a fürdéstől (vö. *De ieiuniis* 1.4).

²¹ TERTULLIANUS: Az erkölcsi tisztaságról, ford. GRÜLL Tibor, *Studia Biblica – Bibliai Tanulmányok*, 3. évfolyam, 2021/1, 113–175.

²² A későbbi fejlemények hiteles rekonstrukciójához lásd TREVETT: i. m., 198–223.

századi polémiák is arról tanúskodnak, hogy vidéken és a nagyvárosokban egyaránt felfedezhetőek voltak az Új Prófécia – vagy ahogyan ekkorra már vezetőjükről elnevezett gúnynévvel illették őket: *montanisták* – csoportosulásai. Az utolsó csapást Jusztinianosz külön utasítására Efézusi János püspök vitte végbe, aki az 550-es években porig rombolta a pepuzai szentélyt, és elégettette a próféták csontjait, amelyeket az Új Prófécia hívei egészen addig tiszteltek.

3. Az Új Prófécia elleni polémia karaktergyilkos természetű

3.1 Démoni behatás

A legkorábbi (ca. 192) beszámoló (HE 5.16-17), amelynek íróját a szakirodalom csak Ismeretlenként jegyzi, tartalmazza Montanosz és a prófétanők feltűnésének elfogulatlanságtól korántsem mentes leírását. Az egyházi író dokumentumának közreadását egy korábbi ankürai látogatása folytán szerzett tapasztalása adja, amikor szóban is vitatkozott a helyi gyülekezetben az Új Prófécia követőivel (HE 5.16.2). Jóllehet kampánykörútját sikeresnek könyvelte el, amelynek eredményeképpen az ankürai „egyház örvendezett és megerősödött az igazságban” (HE 5.16.4), a presbiterektől érkező kérés, hogy adja közre mondandóját írásos formában, arra engedte következtetni, hogy látogatását követően sem csitultak az ellentétek a közösségben, és a megállapítást, miszerint „az ellentétes párt tagjai most vereséget szenvedtek”, jócskán megkérdőjelezhetjük.²³ A kérésnek az Ismeretlen eleget, tett és túlzásoktól nem mentes megállapításai bőségesen ellátnak bennünket információval arra vonatkozóan, miként kívánta hitelteleníteni a tömegeket vonzó mozgalom vezetőit az egyházi férfiú. A beszámoló szerint Montanosz az új hívők egyikeként (τινα τῶν νεοπίστων HE 5.16.7) kezdte meg működését, amely természetesen már önmagában gyanúra adhat okot megbízhatóságát illetően, hiszen a keresztyén hitben és életvitelben járatlan személyként kerül bemutatásra, aki egyfelől kiszolgáltatottabb a természetfeletti hatalmak megtévesztő szándékainak, másfelől pedig képtelen a szofisztikált keresztyén hagyomány képviselőit, azaz a püspököket megtéveszteni. Az újhitű Montanosz az Ismeretlen szerint az elsőség utáni vágytól hajtva (φιλοπρωτεία) engedte be magába az Ellenséget, amelynek eredménye „valamilyen révület” és „hamis eksztázis” (ἐν κατοχῇ τινι καὶ παρεκστάσει ... ἐνθουσιᾷ) lett, s mint ilyen, tökéletesen szembement az egyház hagyományával (HE 5.16.7). Montanosz önként került démoni behatás alá, hiszen ő maga engedte be magába a megtévesztő szellemet, azonban a „hamis kijelentések” első hallgatói közül nem mindenki gondolta úgy, hogy „Montanosz megszállott, ördögös, a tévely szellemének karmai között vergődő és tömegeket felzaklató ember”, sokkal inkább a Szentlélek hangjaként tekintettek prófétálására, mivel „megbabonázta és megcsalta őket” az „esztelen, hízelgő és népámító” szellem (HE 5.16.8). Priszkillá és Maximilla csatlakozása Montanosz munkálkodásához szintén a tévelygés és az ördögi megtévesztés kategóriáin belül értelmezhető az Ismeretlen számára: a férfi ugyanis valamiféle mesterkedéssel és bűnös módszerrel érte

²³ Vö. BAUER, Walter: *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum*, Tübingen, Mohr Siebeck, *Beiträge zur historischen Theologie* 10, 1934, 137.

el, hogy tiszteljék őt az emberek, a két nőt pedig szintén sikerült eltöltenie a hamis szellemmel, akik ennek köszönhetően „éppolyan értelmetlenül (ἐκφρόνως), alkalmatlan időben (ἀκαιρώως) és furcsa módon (ἀλλοτριωτρόπως) beszéltek”, mint Montanosz (HE 5.16.9). Montanosz és Maximilla halálának bulváros megfestése még erőteljesebben kívánja meggyőzni az olvasót arról, hogy a mozgalom vezetői teljességgel átadták magukat az ördögi hatalmaknak: „Azt mondják” – árulja el saját bizonytalanságát is az Ismeretlen –, „hogyan az esztelen szellem hatására mindketten felakasztották magukat... és úgy fejezték be életüket, mint az áruló Júdás” (HE 5.16.13), csakúgy, mint Theodosz, aki a mozgalom kezdetén valamiféle vagyongazdálkodó (ἐπίτροπος) tiszteletet töltött be, aki „egyszer csak elragadtatott, és felemelkedett a mennybe: ekstázisba esett, rábízta magát a tévely szellemére, de lezuhant és nyomorultul halt meg” (HE 5.16.14).²⁴ A démoni behatás kezelésére persze megvolt a megfelelő egyházi reakció: a kumanai Zóतिकosz, az apameiai Julianosz – mindketten „kipróbált férfiak és püspökök” (HE 5.16.17) – a Maximillában működő szellemet kívánták exorcizálni, míg az ankhialoszi Szótász Priszkillá démonját akarta kíúzni (HE 5.19.3), azonban ezek a kísérletek a prófétaóket körülvevők közbelépése miatt kudarcot vallottak. Amint arra Leeper is rámutat, azzal, hogy a korai polemikus források démoni behatást sejteneek és sejtetnek az Új Prófécia ágenseinek megnyilatkozásai mögött, már eleve az igaz, keresztyén hittől való elhatárolódásukat helyezik kilátásba, hiszen mindenféle démoni megszállottság mögött a pogánysághoz való kötődést vélték feltételezni. Az exorcizmus ebben a tekintetben pedig egyfajta szociális kontrolleszközként szolgált a nagyegyházi előjárók kezében, amellyel nyilvánvalóvá tették, hogy a keresztyének Istenétől idegen, eltévelyedett személyek tanítása és életvitele semmiféle módon nem egyeztethető össze az egyházi normákkal.²⁵ Az Új Prófécia első vezéreinek pogányosítása és demonizálása a későbbi polémiákban még inkább bevett toposzá vált. A negyedik századi röpirat, amely az Új Prófécia egyik követőjét és egy orthodox hívő keresztyén fiktív dialógusát adja közre, már Montanoszt egy bálvány papjaként (ὁ ἱερεὺς τοῦ εἰδώλου) szerepelteti,²⁶ Jeromos pedig a Frígiában őshonos Attis-Kübelé kasztrált papjaihoz hasonlóan „herélt” (*abscisus*) és „félférfi” (*semiuir*) jelzőkkel illeti.²⁷

3.2 Kétes erkölcsiség

Hasonlóképp figyelemreméltó, miként lettek az egyébiránt radikális erkölcsi üzenettel fellépő és azt gyakorló próféták az erkölcsi befeketítés áldozataivá. Az Eusebiosz által „egyházi írónak” (ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεύς) nevezett Apollóniosz egész

²⁴ DELL'ISOLA, Maria: Montanism and Ecstasy, The Case of Theodotus' Death (Eus. HE V,16,14-15), in DESTRO, Adriana – PESCE, Mauro (eds): *Texts, Practices, and Groups, Multidisciplinary Approaches to the History of Jesus' Followers in the First Two Centuries*, Brepols, Turnhout, 2017, 377–394.

²⁵ LEEPER, Elizabeth A.: The Role of Exorcism in Early Christianity, in LIVINGSTONE, Elizabeth A. (ed.): *Studia Patristica 26*, Leuven, Peeters Press, 1993, 59–62.

²⁶ A teljes dialógust lásd HEINE: i. m., 112–125.

²⁷ Ep. 41 ad Marcellam 4, in TAKÁCS László (szerk.): *Szent Jeromos, Levelek*, 1. kötet, Budapest, Szentár Kiadó, 2005. Vö. még Magnésziai Makariosz, *Macarii Magnetis quae supersunt* 4.15, ahol Montanoszt egy démon lakhelyeként (ὀκητήριον) mutatja be a szerző – HEINE: i. m., 158.

könyvet írt a mozgalom első és második generációs vezetői ellen, amelyben „napvilágra hozta az eretnenség vezéreinek életét” (HE 5.18.1). Kezdetől fogva az ókeresztyén próféták megítélésének egyik fontos szempontja és kritériuma volt a prófétai ágens személyének és moráljának kikezdetlensége,²⁸ így Apollóniosz egy tekintélyes múltú hagyományba illesztve kezdhette meg a maga saját lejárató kampányát. Mindenekelőtt a mozgalom prófétáinak kétes anyagi ügyeire hívja fel a figyelmet. Montanosz azon túlmenően, hogy fizetett „misszionáriusokat” alkalmazott, különféle ajándékokat fogadott el (HE 5.18.2), csakúgy, mint a prófétanők egyike is, aki „aranyat, ezüstöt és káprázatos ruhákat kap” (HE 5.18.4). Ez a „monetáris túlburjánzás” azonban az egész irányzatot áthatja: a prófétáik és a vártanúik „nemcsak a gazdagoktól gyűjtöttek pénzt, hanem a szegényektől, árváktól és özvegyektől is” (HE 5.18.7), sőt még kamatra is adtak kölcsönt (HE 5.18.11). Egyik hitvallójukról és vértanújukról, Alexandroszról még bővebb beszámolót is közöl, mely szerint a férfit, aki egy kortárs prófétanővel gyakorta együtt lakomázott (HE 5.18.6), az efézusi prokonzul elítélte ugyan, „de nem Krisztus nevéért, hanem azok miatt a rablások miatt, melyekre vetemedett” (HE 5.18.9), miután pedig szabadon bocsátották, továbbra is az említett prófétanővel élte életét. Hogy beszámolója még hitelesebbnek tűnjön, Apollóniosz arra buzdítja olvasóit, hogy nyugodtan nézzenek utána Ázsia nyilvános levéltárában a történeteknek, saját szemükkel is meggyőződhetnek a peranyagáról. Természetesen, amint arra Tabbernee is felhívja a figyelmet, kevés olvasó kelhetett útra csak azért, hogy meggyőződjön az Alexandroszt érintő állítások ténylegességéről, viszont Apollóniosz beszámolójának hitelességét a megjegyzés növelhette.²⁹ Alexandroszhoz hasonlóan Themiszó – a mozgalom második generációs vezetője – is pénzsóvársága miatt csatlakozott az Új Próféciához, azonban még a hitvallás jelét sem bírta elviselni, s ezért „rengeteg pénz árán levették róla a bilincset” (HE 5.18.5). A mérhetetlen anyagi visszaélések mellett, a próféták egyéb vétségei között szerepel továbbá a fürdőbe járás és a hajfestés is (HE 5.18.11). Természetesen az idő múltával a rágalmak sora egyre bővült, és különféle saftos részletek is kiderültek az eretneknek bélyegzett mozgalom alapítóiról, amelyek minden bizonnyal dermesztő hatást és undort kívántak kiváltani az egyház tagjaiban. Jeruzsálemi Kürillosz egyik katekizisében a „jelenlévő asszonyok tisztessége miatt” csupán annyit emel ki Montanoszról, hogy „tele volt mindenféle tisztátalansággal és feslettséggel”, azonban a jelenlévő asszonyok tisztessége minden bizonnyal már elbírta annak ecsetelésével, miként ragadta el asszonyok kicsinyeit, és szabdalta fel őket lakomákhoz eddelül (*Catecheses* 16.8). A csecsemőgyilkosság vádja nyugatra is elért, Augustinus tudni véli, hogy az Új Prófécia követői tükkkel szurkálják az egyéves gyermekeket, és a kifolyt vérrel vegyítve készítik kenyereiket a misztériumhoz (*De haeresibus* 26), Peulszióni Izidor pedig arról is hírt ad, miként kapták paráznságon Montanoszt, és használta a varázslást saját köreiben (*Epistolarum libri quinque* 1.242). Bauer megjegyzése helytállónak tűnik a szememben, mely szerint a korabeli forrásokat

²⁸ Lásd *Didakhé* 11.1-2,4-8; 12.2; Hermász *Mand.* 11.; Összefoglalóan lásd BACHT, H.: Wahres und Falsches prophetum, *Biblica*, 32. évfolyam, 1951/2, 237–262.

²⁹ TABBERNEE: *Fake Prophecy*, 104.

inkább a szatíra, mintsem a hiteles történetírás műfaján belül érdemes elhelyeznünk, a polémia intenzitása pedig minden valószínűség szerint a mozgalom által elért siker nagyságának csorbítását volt hivatott ellensúlyozni.³⁰ Jeromos szavai árulkodóak, és jól összegzik az Új Prófécia vezetői elleni egyházi karaktergyilkos stratégia természetét: „Nincs szükség részletes cáfolatra. Elég elmondani álnokságukat, máris kész a cáfolat” (Ep 41.4). Korrupció, anyagi visszaélések, rablás, gyilkosság, paráznaság – tőszavakban a mozgalom vezetői ellen felhozott érvek, amelyek az olvasók érzelmeire (elsősorban dühükre) hatva próbálták meg elérni Montanosz és későbbi követői reputációjának megsemmisítését.³¹ A „hütlén vagyonzelés” vagy a korrump ambíciók vádjai különös módon is hathattak a javában mezőgazdaságból élő (jobban mondva: tengődő) fríg lakosok érzelmi világára, akik kezdettől fogva elkötelezettek voltak az Új Prófécia mellett. Tabbernee és Lampe ásatásai során éppen Tümission lakosságának egy panaszáról jegyzett epigráfiai bizonyíték segítette a régészeket az Új Jeruzsálem topográfiai azonosításában. A felirat egyértelművé teszi, hogy olyan emberek laktak ezen a gyéren lakott környéken, akik sok tekintetben kiszolgáltatott módon éltek, akiket még a helyileg illetékes római hatóságok sem tudtak megvédeni a jogtalan módon kivetett adók terhei alól.³² Egy ilyen környezetben a drága ruhákat elfogadó és lakomázó prófétanőkről, valamint rablással vádolható alakokról szóló rosszindulatú híresztelések könnyen megingathatták az anyagi kiszolgáltatottságban élők meggyőződését és elköteleződését.

3.3 Irracionális őrjöngés

Bizonyos, hogy az első heves reakciók a nagyegyházi írók részéről Montanosz, Maximilla és Priszkillá próféciájának eksztatikus formáját érintették. Láthattuk, hogy az Ismeretlen nem habozik egyértelművé tenni, hogy a révület, a hamis eksztázis, az idegen szavak összefüggéstelen mormolása teljesen ellentétes a bevett egyházi prófécia gyakorlatával (HE 5.16.7). Az ilyen jellegű irracionális megnyilatkozások csakis idegen, ördögi behatás nyomán keletkezhetnek: „A hamis próféta azonban a hamis elragadtatásban, melyhez szemtelenség és vakmerőség (ἄδεια καὶ ἀφοβία) járul, szándékos tudatlanságból kiindulva kezd, de aztán akaratlan lelki őrjöngéshez (εἰς ἀκούσιον μανίαν ψυχῆς) ér el, mint az előbb mondtam. Egyetlen prófétát sem tudnak mutatni, sem az ó-, sem az újszövetségek közül, akik ilyen módon hordozták volna a Lelket” (HE 5.17.2). Ilyenformán az Ismeretlen számára egyértelművé válik, és erről olvasóit is meg akarja győzni, hogy az Új Prófécia egy olyan ψευδοπροφητεία, amely sokkal inkább a pogány kultuszok mantikus gyakorlatához, mintsem az „orthodox” keresztény próféciához áll közel.

³⁰ BAUER: i. m., 145.

³¹ Lásd: „[...] a támadás érzelmet vált ki a befogadóból, és amihez érzelm kapcsolódik, előbb hat és mélyebben vésődik az agyba, mint a hagyományos, racionális módon feldolgozott információk. [...] A negatív kampány másik jól működő mozgatórugója lehet a düh. A dühös ember tudata beszűkül (leszáll a vörös köd), és bosszút akar állni, meg akar védeni vagy torolni valamit.” – БОМ: i. m., 167–168.

³² TABBERNEE, William – LAMPE, Peter: *Pepouza and Tymion, The Discovery and Archaeological Exploration of a Lost Ancient City and an Imperial Estate*, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2008, 145.

Az érvelés fonalát a harmadik század eleji másik ismeretlen forrás vette fel, amelyet a negyedik századi hereziológia kiváló művelője, Szalamszi Epiphanosz a *Panarion* 48.1-13-ban szó szerint idézett a „Frígek eretnekségének” (ἀίρεσις τῶν Φρυγῶν) bemutatására.³³ Epiphanosz forrása bár elismeri, hogy az Új Prófécia képviselői a „szent katolikus egyházzal egyetemben ugyanazt vallják az Atyáról, a Fiúról és a Szentlélekről” (*Pan.* 48.1.4), az eksztatikus próféciaira vonatkozó exegetikai érveik ellen mégis hevesen tiltakozik. A próféták ugyanis saját próféciajuk eksztatikus formájára vonatkozóan számos precedenst találtak az ó- és újszövetségi írásokban: egyfelől az LXX szóhasználata (pl. 1Móz 2,24; Zsolt 115,2), másrészt az egyértelműen eksztatikus tapasztalást átélt szentírási alakok (pl. Ábrahám [1Móz 15,17]; Ézsaiás [Ézs 1,1; 6,1.2.8.9], Péter [ApCsel 10,10]) adhattak támpontot számukra érvelésük kidolgozásához. Csakhogy az egyházi író számára ezek a példák elégtelennek bizonyultak, ugyanis a bennük foglalt eksztatikus jelenség nem a prófétai ágens testi funkcióinak felfüggesztését és a fizikális kontroll elvesztését jelölte, csupán nagyfokú érzelmi behatás nyomán kialakult csodálkozásról tanúskodtak. Ellenben Montanosz, Maximilla és Priszkilla tapasztalása az őrjöngés (ἄφροσύνη) eksztázisa, amelyet alátámaszt az a tény is, hogy a próféták egyes szám első személyben mernek Isten nevében beszélni: pl. „Nem angyal, nem is követ, hanem én, az Úr, az Atya Isten jöttem el” – idézi egy helyütt Montanosz szavait (*Pan* 48.11.9). Hiába hozakodnak elő az Új Prófécia vezetői azzal, hogy miként a lant húrjait pengető zenész, Isten szabadon felhasználhatja a próféta testi és mentális kapacitásait üzenete közvetlen kinyilatkoztatására (*Pan* 48.4.1), az ismeretlen számára az Isten nevében elhangzó üzenetek csupán annyit jelölnek, hogy Montanosz önmagát dicsóíti (Μοντανὸς ἑαυτὸν δοξάζει), azaz saját gyarló, emberi lényét emeli isteni magasságokba (*Pan* 48.11.4).

Azon nézet, miszerint Isten passzív módon használja üzenete továbbítására a prófétát, gyakori meggyőződés volt a második-harmadik századi „orthodox” keresztyén írók között, viszont az is tény, hogy az eksztatikus prófécia nem minden helyütt vált ismert és bevett gyakorlattá, a század eleje óta egyre erősebben jelentkező intézményesedés pedig tovább veszélyeztette a jelenség fennmaradását, ezzel együtt pedig legitimitását az egyházakban.³⁴ Az eksztatikus próféciairól szóló látszólag racionális vita azonban sokkal inkább jól megtervezett retorikai meggyőző beszédként értelme-

³³ Mader nyomán jó okunk van feltételezni, hogy ez az egyébként korabeli ázsiai értekezés, amelynek fő célja annak bizonyítása, hogy a montanista eksztatikus prófécia semmiféle ó- vagy újszövetségi precedenssel nem rendelkezik, megegyezik Miltiádésznek az Ismeretlen által említett írásával (*HE* 5.17.1) – MADER, Heidrun Elisabeth: *Montanistische Orakel und kirchliche Opposition, Der frühe Streit zwischen den phrygischen „neuen Propheten” und dem Autor der vorepiphaniischen Quelle als biblische Wirkungsgeschichte des 2. Jh. n. Chr.*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, *Novum Testamentum et Orbis Antiquus / Studien zur Umwelt des Neuen Testaments* 97, 2012, 120–122.

³⁴ A toposz óegyházi előfordulásához lásd Tertullianus *Adversus Marcionem* 4.22; Hippolütosz *De antichristo* 2; Pseudo-Jusztinosz *Cohortatio ad Graecos* 8; Alexandriai Kelemen *Paedagogus* 2.4; Athénagorasz *Legatio* 9; TREVETT: i. m., 83.; TIBBS, Eugene C: „Do Not Believe Every Spirit”, *Discerning the Ethics of Prophetic Agency in Early Christian Culture*, *Harvard Theological Review*, 114. évfolyam, 2021/1, 27–50, 29.

zendő, hiszen – amint arra Nasrallah is felhívja figyelmünket –, a prófécia orthodox formájáról szóló diskurzus valójában az istenséghez és az isteni tudáshoz, valamint egy adott közösség identitásának meghatározásához való kizárólagos jog megszerzéséért vívott küzdelemlről szól.³⁵ Azzal, hogy a mozgalommal polemizáló írók Montanosz, Maximilla és Priszkilla próféciját az örület eksztázisaként kívánják beállítani, az általuk felhozott szentírási alakokat pedig tudatos retorikai kontroll alatt józan és értelmes tanítókként festik meg, a racionalitáson kívülre rekesztik az eksztatikus jelenséget, egyszersem pedig újonnan rekonstruálják a szentírási hagyományt oly módon, hogy az ne válhasson hivatkozási alappá az ellenfelek számára. Epiphanosz forrása számára az ó- és újszövetségi próféták megfontolt elméjű és ítéletű, racionális emberek, akik az isteni üzenetet nem kesze-kusza próféciaiban, hanem a hallgatóság számára világosan és érthető módon adják elő. Nincs szükség nagy képzelőerőre ahhoz, hogy a leírást a püspöki tisztséget betöltő személyekre vonatkoztassuk, akik a második század folyamán számos helyen voltaképpen saját hivatalukba integrálták a karizmatikus-prófétai karizmát, ezzel pedig minden más ilyen igénnyel fellépő prófétai megszólalást hatástalanná és „idejétmúlttá” tettek.³⁶

3.4 Nők és herezis

Az Új Prófécia vezetői ellen felszólalók nagy része természetesen emellett a tény mellett sem tudott szó nélkül elmenni, hogy a mozgalomban kezdettől fogva jelentős szerepet tölthettek be nők. A legkorábbi források ugyan visszafogottan nyilatkoznak erről, viszont feltűnő, hogy az Ismeretlen által említett exorcista kísérletek (*HE* 5.16.17; 5.19.3) egyedül Maximillát és Priszkillát érintették, azaz – ahogyan Trevett fogalmaz – az exorcizmus kifejezetten női kiváltságnak számíthatott.³⁷ Maximilla halálát követően a nők szerepvállalása az Új Prófécián belül nem csökkent, sőt az epigráfiai bizonyítékok és az írásos emlékek is arról győznek meg bennünket, hogy a harmadik-negyedik században prófétai, presbiteri és más hivatalos pozícióit is betölthettek nők a mozgalmon belül.³⁸ Ez a fajta egalitárius törekvés ugyan nem volt egyedülálló a keresztyénségen belül, a konstantini fordulat után a női klerikusok száma radikálisan csökkenni kezdett, mígnem bármilyen felszenteléshez kötött tisztséget csak és kizárólag férfiak foglalhattak el. Ezzel a tendenciával az Új Prófécia erőteljesen szembement, az ellenfelek pedig egyre gyakrabban vették célkeresztbe a nők privilegizált helyzetét. Hippolütosz a fővárosból intézett támadást azok ellen,

³⁵ NASRALLAH, Laura Salah: *“An Ecstasy of Folly”, Prophecy and Authority in Early Christianity*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, *Harvard Theological Studies* 52, 2003, 5.

³⁶ ASH, James L.: *The Decline of Ecstatic Prophecy in the Early Church*. *Theological Studies*, 37. évfolyam, 1976/2, 227–252.; CAMPENHAUSEN, Hans von: *Ecclesiastical Authority and Spiritual Power in the Church of the First Three Centuries*. Peabody, Massachusetts, Hendrickson, 1997, 188–189.

³⁷ TREVETT: i. m., 157.

³⁸ Összefoglalóan lásd MARJANEN, Antti: *Female Prophets among Montanists*, in STÖKL, Jonathan – CARVALHO, Corinne L. (eds.): *Prophets Male and Female, Gender and Prophecy in the Hebrew Bible, the Eastern Mediterranean, and the Ancient Near East*, Atlanta, Society of Biblical Literature, 2013, 127–143.

akik jobban hallgatnak két gyenge nőre, mint az apostolokra (*Refutatio Omnium Haeresium* 8.19), Cézareai Firmillianus pedig szemlátomást irritált hangnemben ad hírt a 230-as években területén aktív prófétanőről, aki egy gonosz démon erejétől megragadva csodás jeleket vitt végbe, és tévesztett meg sokakat a területén, de ami még rosszabb, a szentségeket is kiszolgáltatta követőinek.³⁹ Jeromos a negyedik század második felében állapítja meg, hogy a két „gyengeelméjű nő”, Maximillát és Priszkillát (*Ep* 41.4) csak azért tudta Montanosz rászedni saját gyalázatos tévántítására, mert a nőket – a mentális kiválóság hiányában – egyébként is könnyebben rá lehet venni az álnokságra (*Ep* 133.4). Ugyanígy Epiphanosz sem hallgatta el véleményét azon „bacchus örülettől megszállt” (ἐκβακχευόμενοι) férfiakról, akik képesek olyan szektákhoz csatlakozni, ahol nők akár püspöki karriert is befuthatnak (*Pan* 49.3).

Az írásos polémia ismét az exegézis talaján próbálta meg racionális érvekkel bizonyítani igazát, azonban a végeredmény súlyos eiszegézisbe torkollott. Az Új Prófécia hívei ugyanis könnyűszerrel hivatkoztak olyan ó- és újszövetségi nőkre, akiket Isten megszóltott és kiválasztott üzenete nyilvános hirdetésére. Az ószövetségiek közül Mózes testvére, Mirjám (2Móz 15,20kk), Debóra (Bír 4,4) és Hulda (2Kir 22,14-20) prófétanők, az újszövetségiek közül Mária (Lk 1,48), Anna (Lk 2,36), Fülöp lányai (ApCsel 21,9), az apostoli korból pedig a filadelfiai prófétanő, Ammia (*HE* 5.17.3) is szerepeltek a felsorolásban. Mindemellert Pál apostol elhíresült mondanása, miszerint „Krisztusban nincs férfi sem nő” (vö. Gal 3,28) is előkerült érvelés gyanánt (*Pan* 49.5). Csakhogy a nagyegyházi írók megvizsgálták a szóban forgó nőket, és úgy találták, hogy egyikük sem hozakodott elő nyilvános üzenettel, azt csupán titokban adták közre, vagy asszonytársaiknak közvetítették üzenetüket, míg az Írások nagy *férfi*prófétái az egész nép elé lépve szólaltak fel, és jelentették ki Isten akaratát.⁴⁰ Az ideális női alakok – lett légyenek az ősi múltban vagy a korabeli egyházban (vö. Tertullianus *De anima* 9.4) –, amennyiben kapnak is kijelentést Istentől, azt mérsékelt és csendes módon közlik a tanult férfitársaikkal (lehetőleg a helyi egyház vezetőivel), akik elegendő értelemmel rendelkeznek ahhoz, hogy döntsenek az üzenet sorsáról. Azok a nők azonban, akik meggondolatlan módon kilépnek a tűzhely mellől, és „Így szól az Úr!” kiáltással felszólalnak az egyházban, könnyen felboríthatják „az ékes és jó rend” (vö. 1Kor 14,40) harmóniáját, ami a korban egyre nagyobb fontosságúvá vált a szélesebb társadalmi elfogadhatóság miatt.

A feminista teológusok már régóta felhívták ugyanis a figyelmünket arra, hogy a második század folyamán a patriarchalizmus – annak minden következményével

³⁹ Lásd 75. levél Firmillianus Cyprianusnak, testvérének az Úrban 10, ford. SZABÓ Ádám, in *Szent Cyprianus levelezése*, Budapest, Jel Kiadó, *Ókeresztény Örökségünk* 19, 2014, 464–465.; Vö. TREVETT, Christine: Spiritual Authority and the “Heretical” Woman, Firmillian’s Word to the Church in Carthage, in DRIJVERS, Jan Willem – WATT, John W. (eds.): *Portraits of Spiritual Authority, Religious Power in Early Christianity, Byzantium and the Christian Orient*, Leiden – Boston – Köln, Brill, *Religions in the Graeco-Roman World* 137, 1999, 45–62.; METHUEN, Charlotte: ‘The very deceitfulness of devils’, Firmilian and the Doubtful Baptisms of a Woman possessed by Demons, *Studies in Church History* 52, 2016, 49–64.

⁴⁰ Lásd Órigenész *Catena Cor* 14.36, in HEINE: i. m., 98–99.

együtt – egyre inkább uralomra tört a szélesebb egyházi körökben, amely természetesen magával a nők mozgásterének csökkenését a nyilvános egyházi fórumokon (pl. istentiszteleti összejöveteleken).⁴¹ A folyamat ideológiai alátámasztásaként pedig a kor egyházi írói egyre inkább úgy kezdték el ábrázolni a nőket, mint természetüknél fogva megbízhatatlan, szeszélyes alakokat, akik oktalanságuknál fogva könnyűszerrel prédiáivá válhatnak a megtévesztésnek, vagy egyenesen maguk működnek tevékenyen közre annak terjesztésében. Nem telt bele sok idő, mire a nőiség és az eretnokség közötti direkt kapcsolat felvázolásra került, és egy-egy „herezis” már csak azért is elfogadhatatlanná vált a szélesebb egyházi nyilvánosság számára, mivel abban női befolyás volt tetten érhető.⁴² Azzal, hogy az Új Prófécia exegetikai és teológiai alapon meghagyta, sőt, bátorította is a nők nyilvános működését, valójában ezzel az általános tendenciával találta magát szemben, így nem meglepő, hogy a mozgalmat támadók karaktergyilkos stratégiájában kiemelt szerepet kapott Maximilla, Priszkillá és más klerikus tisztelet betöltő nők nyilvános karakterének lerombolása. Sőt, ha Jeromos fentebb idézett megállapítását parafrázáljuk: Nincs szükség részletes cáfolatra. Elég elmondani, hogy azt nők is terjesztik, máris kész a cáfolat.

4. Összegzés és teológiai reflexió

Jogosan vetődhetne fel a kérdés, miért vetették be a karaktergyilkosság megannyi módját éppen teológusok az igaz hit és praxis definiálásának folyamatában. Túlontúl könnyű lenne azt gondolni, hogy az ellenfelek nyilvános karakterének lejáratására tett kísérletek pusztán a nagyegyházi írók retorikáját jellemezték, tudjuk, hogy az Új Prófécia karthágói apologétája, Tertullianus heves vérmérsékletű sorokkal ostromozta a szerinte lanyha erkölcsöt képviselő „testi” keresztyéneket, akik a keresztyén életfolytatás tekintetében megengedőbbek voltak radikálisabb társaiknál. Mivel azonban vajmi kevés eredeti megszólalás maradt ránk a prófétáktól, csak spekulálhatunk azon, vajon ők is hasonló eszközökhöz folyamodtak-e ellenségeik hiteltelenítésére. Ahhoz azonban, hogy megértsük, miért vált bevett technikává a szembenálló keresztyén egyházi csoportok vezetőinek nyilvános karaktere ellen intézett hadjárat, látnunk kell, hogy a második században a keresztyénség pluralizálódása versenyhelyzetet teremtett a rivális irányzatok és képviselőik között. Frederik Wisse szavaival:

⁴¹ MCGINN-MOORER, Sheila Elizabeth: *The New Prophecy of Asia Minor and the Rise of Ecclesiastical Patriarchy in Second Century Pauline Traditions*, PhD dissertation, Northwestern University, 1989.; ZAMFIR, Korinna: *Men and Women in the Household of God, A Contextual Approach to Roles and Ministries in the Pastoral Epistles*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, *Novum Testamentum et Orbis Antiquus / Studien zur Umwelt des Neuen Testaments* 103, 2013.

⁴² BURRUS, Virginia: The Heretical Woman as Symbol in Alexander, Athanasius, Epiphanius, and Jerome, *The Harvard Theological Review*, 84. évfolyam, 1991/3, 229–248.; PETERSEN, Silke: “Women” and “Heresy” in Patristic Discourses and Modern Studies, in TERVAHAUTA, Ulla – MIROSHNIKOV, Ivan – LEHTIPUU, Outi – DUNDERBERG, Ismo (eds.): *Women and Knowledge in Early Christianity*, Leiden – Boston, Brill, *Supplements to Vigiliae Christianae* 144, 2017, 187–205.

„Könnyen el szoktuk felejteni, hogy ebben a korai szakaszban nem állt rendelkezésre olyan átfogó és széles körben elfogadott hitszabály, amely egyszeriben lehetővé tette volna az igazság és hazugság egyértelmű megkülönböztetését. Így nehezen lett volna elképzelhető, hogy a polémia doktrinális szinten menjen végbe. Következésképp ezidőben a herezis nem is feltétlenül egy meghatározott doktrínától eltérő tanítást takart, mint inkább olyasvalakinek a tanítását – bármely tanítást! – akit az egyházi vezetőség nem ismert el, esetleg aki valamilyen oknál fogva érdemtelennek vagy elfogadhatatlannak tűnt a feladatra... Ez annyit tesz, hogy az 'orthodoxia' valójában 'orthokráciaként' kezdődött, azaz egy adott tanítás igazságának elfogadása az azt propagáló személy tekintélyének elismertségétől függött.”⁴³

Évtizedekkel az Új Prófécia feltűnése előtt elkezdődött azon folyamat, amely a keresztyén igazságot elsősorban hivatali tisztséghez és e tisztséget betöltő személyhez kívánta kötni. Az első század végén az I. Kelemen írója, röviddel ezután pedig Antiókhiai Ignác is a presbiteriális-episzkopális intézményben látták a garanciát arra vonatkozóan, hogy a keresztyén üzenet hitelessége megmaradjon. Míg az előbbi történeti alapot kreált a presbiteri tisztség egyenesen Krisztustól történő eredeztetésére, az utóbbi teológiailag igazolta a monarchikus episzkopátus legitimitását. A deutero-páli Pásztori levelek a második század első felében hasonló vonalak mentén próbálták elejét venni a páli közösségek dezintegrációjának, hangsúlyozva, hogy a Pál által meghagyott utasítás szerint egyedül a püspökök ragaszkodnak az igaz és egészséges tanításhoz, és egyedül ők képesek meggyőzni az ellenszegülőket (vö. Tit 1,5-9). Az igaz tanítás tehát ezen hangok szerint egyet jelentett az elfogadott és legitimált egyházi személyek tanításával, mindazoknak pedig, akik kívül estek ezen a meghatározáson, vagy – ahogyan Ignác egy helyütt szigorúan megállapítja – bármit is a püspök nélkül tettek, könnyen „a Sátán szolgái” megbélyegzéssel kellett szembenézniük (*Szmirnaiakhoz* 8.1-2; 9.1). Természetesen innentől kezdve az orthokrácia égisze alól önként elszakadt vagy kényszerített módon kiebudalt vezetők eleve vesztes pozícióba kerültek, azaz bármilyen tanítást vagy szándékot fogalmaztak meg is az Írások alapján, a legitimált egyházi vezetés *a priori* érvénytelenítette ezeket. Az előzetes ítélelhozatal után pedig a lehetőségek széles tárháza állt rendelkezésre a nagyegyházi írók számára abban, miként tegyék nevetség és megvetés tárgyává a rivális irányzatot vezetőik nyilvános karakterének szisztematikus és átgondolt támadása által. Így jutunk el a hereziológia műfajának gyökereiig, amelyben az első szó sohasem a történeti hitelesség vagy a teológiai igazság feltárása, esetleg a szóban forgó eretnokség tételes cáfolata, hanem annak bemutatása, miért elfogadhatatlan és hiteltelen az adott eretnek – minden racionálisnak ható érv csak ezek után kerülhet egyáltalán szóba.

Teológiai szempontból természetesen nem csekély ellenvetést fogalmazhatunk meg a gyalázkodó retorikával szemben. Elég csak a Heidelbergi Kátének a Tízparancsolat hatodik és kilencedik tilalmainak értelmezésére gondolnunk, amely a káté

⁴³ WISSE, Frederik: The Use of Early Christian Literature as Evidence for Inner Diversity and Conflict, in HEDRICK, Charles W. – HODGSON, Robert (eds.): *Nag Hammadi, Gnosticism and Early Christianity*, Peabody, Massachusetts, Hendrickson, 1986, 177–190, 184–185.

szerzői szerint egyfelől felszólít arra, hogy „felebarátomat sem gondolatban, sem szóval, sem viselkedésemmel, még kevésbé tettelesen, sem személyesen, sem közvetve meg ne sértsem, ne gyűlöljem, ne bántsam és meg ne öljem” (HK 105), ugyanakkor óva int attól is, hogy amennyiben „Isten haragját magamra vonni nem akarom”, úgy „senki ellen hamisan ne tanúskodjam, szavát ki ne forgassam, ne rágalmazzam, hitelét ne rontsam, meghallgatása nélkül könnyelműen el ne ítélem”, sőt „felebarátom tisztességét és jó hírnevét tőlem telhetően megoltalmazzam és előmozdítom” (HK 112). Amint arra Lochmann is rámutat, a felebarátunkról mondott igazság és hírnevének védelme valójában „a kegyelem megvallásának az ügye az emberi világban”, azaz visszautasítása és ellene mondása annak, hogy a végső ítéletet a jelenbe, az ítélet végrehajtásának a hatalmát pedig a saját kezünkbe ragadjuk.⁴⁴ A karaktergyilkosság – amint neve is elárulja – az élet és az igazság ellen intézett offenzíva, és ne csapjuk be magunkat, nem pusztán az emberi biológiai életről vagy a személyes meggyőződések ilyen-olyan igazságtartalmáról van szó. Voltaképpen a karaktergyilkosság az istenképű ember Istene elleni támadás, aki Krisztusban mint élet és igazság mutatkozott be. Ha a kérdést a szituációetikától az ekkleziológiáig szeretnénk terelni, úgy jó szembesülnünk azzal, hogy az igaz hitért, orthodoxiáért vívott küzdelem abban a pillanatban válik ádáz emberi csatározássá – még a legszentebb és legjóhiszeműbb próbálkozások közepette is! –, amikor a harcban részt vevők elfeledkeznek azon egyszerű tényről, hogy az igazság nem *valami*, hanem *valaki*. Brinkmann jegyzi meg egy helyütt, hogy az egyház szentsége, sakramentalitása valójában Krisztus misztikus jelenlétének, egyszersmind pedig hiányának feszültségében ragadható meg igazán: ahogyan az emmausi tanítványok az egyik pillanatban megtapasztalják a köztük lévő feltámadott Igazság realitását, a következőben már csak rejtőzködésével és hiányával számolhatnak (Lk 24.).⁴⁵ Meggyőződésem szerint a protestáns gondolkodás egyik legbrilliansabb meglátásai közé tartozik annak felismerése, hogy az Élet, az Igazság, a Szentség – és mindaz, amit a transzcendens mutatkozásaiként definiálunk – semmiképpen sem köthető tisztségekhez, hivatalokhoz, iskolákhoz, izmusokhoz, legkevésbé pedig egyénekhez. Isten Kijelentése a Lélek által újra és újra az éppen aktuális viszonyok közepette szólítja meg az adott nemzedéket, amelynek kötelessége és feladata, hogy ugyanazon Lélek által felismerje és meghallja Teremtője akaratát. Ez a folyamat azonban az útkeresés és úton járás fárasztó tevékenysége, az az emmausi út, amelyre mindannyian kényszerültünk, és amelyiken egyik útitárs sem sajátíthatja ki magának a nagybetűs Igazságot. A modern kereszténység számos iránya szenved a túlkompensáció megbetegítő tüneteiben, a bevezetőben felvázolt harcias retorika és karaktergyilkosság pedig látványos és hangos megnyilvánulásai a betegségnek. Kötve hiszem, hogy a gyógyír az intenzifikált polémiában rejlik, sokkal inkább abban a tudatos ráébredésben, amely felfedezi a *communio viatorum* ősi megjelölésének gyö-

⁴⁴ LOCHMAN, Jan Milič: *A szabadság útjelzői, Etikai vázlatok a Tízparancsolathoz*, ford. HUSZTI Kálmán, Budapest, Kálvin János Kiadó, 1993, 143–144.

⁴⁵ BRINKMAN, Martien E.: *A Reformed Voice in the Ecumenical Discussion*, Leiden – Boston, Brill, *Studies in Reformed Theology* 31, 2016, 32.

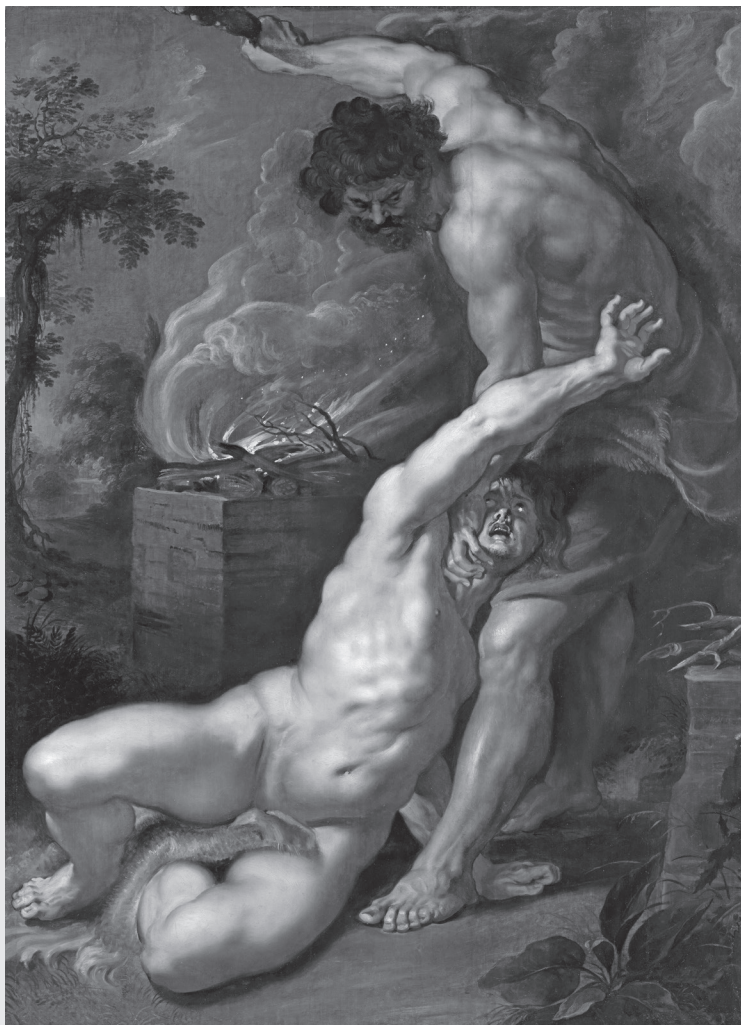
nyörűségét. Kevesebb hereziológia, több párbeszéd – így talán korunk Új Prófétái is szóhoz juthatnak.

Character assassination in the Early Church: Polemics against the New Prophecy Movement

According to the communication science theorists character assassination is a deliberate attempt to destroy the public character of a person in high reputation, for example leaders of a political parties, religious groups or other socially relevant and active movements. The history of Christianity is by no means free from such attempts. In this paper I examine the polemics against the leaders and adherents of the New Prophecy, a prophetic movement in the Early Church. I argue that the demonization of the leading figures, the demonstration of their ecstatic prophecy as irrational phenomena, the charges against their moral behaviour and the provenance of female leadership within the movement all served as effective tools in the hands of the ecclesiastical writers and theologians to disparage the public character of Montanus, Maximilla and Priscilla and their successors and thereby the whole movement. As the increasing presence of such attempts of character assassination in our contemporary ecclesiastical debates is apparent, I offer a brief theological reflection emphasising the inadequacy of any human truth-claim: if Christ is the revealed divine Truth, the church must reflect communally in her quest to discover the *hic et nun* of the presence of the Risen.

Keywords: New Prophecy, Montanism, character assassination, prophecy, early church

Kulcsszavak: Új Prófécia, montanizmus, karaktergyilkosság, prófécia, ókeresztény egyház

Peter Paul Rubens: Káin meggyilkolja Ábelt. 1608.